

Csepeli György:

A KÖZÖSSÉGÉPÍTÉS ÚJ ALTERNATÍVÁI MAGYARORSZÁGON

Történeti értelemben "közösség" azokat a társadalmi kapcsolatrendszereket értjük, amelyekben az emberek között létesülő közvetlen kapcsolatokba sűrűsödnek össze társadalmiságuk lényegi ismérvei. A közvetlenség részint a vérségi kapcsolatok elsődlegességéből, részint azokból az analógiás levezetésekéből adódik, amelyek a keletkező gazdasági, politikai, kultúrális és ideológiai kapcsolatok értelmezésére és megélésére szolgálnak. A közvetlen kapcsolatokra épülő közösségi társadalmakban következképpen értelmetlen a magánszféra és a nyilvános szféra megkülönböztetése, nem válnak el élesen egymástól a formális és az informális szerepek, az értékek, az egész közösség számára mérvadó cselekvési mércék, az egyén számára csak a deviáció vagy a közösségi rendbe való teljes belesimulás képezhet alternatívát. Deviáció esetében viszont a biztos excommunicatio, a fizikai megsemmisülés, illetve a legalább annyira kárhozatos "non-person" lét vár az egyénre.

Modernizáció alatt a közvetlen kapcsolatokra épülő társadalomszerveződés felbomlását értjük, amikor is a társadalmi működés alapelvevé a közvetett kapcsolatrendszerek lesznek. Az egyének közé közvetítések lépnek, miáltal a közösség elveszíti totális társadalomszervező erejét. A gazdasági kapcsolatokba betolakszik a pénz, a termelés egységét megbontja a munkamegosztás és a kereskedelem, a világhoz való viszonyulásban elkülönülnek egymástól a hit és a tudás rendszerei, a kultúrában szakosodott szerepek ("alkotó", "közösség") jelennek meg, a politikában a testi és lelki kényszer nyílt formáit a legitimációs technikák raffinált alkalmazása váltja föl. A partikularizmus "lesüllyed" a mindennapi életbe, s az univerzalizmus lesz a gazdasági, politikai, kultúrális cselekvé-

sek mércéjévé. Az értékek elvesztik totális és monolit hatalmukat, követésük vagy elutasításuk az egyénektől függ, akiknek többé nem kell számolniuk az excommunicatio rémével, mivel az értékekhez való egyéni viszonyuk megszabásakor mindig számolhatnak szövetségeseikkel, társakkal.

A modernizációs változások következtében a közösségi problematika is autonóm életre ébred, hiszen a sokféle közvetett kapcsolatrendszer fogságában vergődő egyén voltaképpen fölszabaddul. Szabadsága azonban paradox módon negatív lesz: egyes függési sémák között választhat, nélkül, hogy a sémákat rendező elvek bármelyikébe beleszólhatna.

A társak többé nem magátólértetődő viszonyulásokban adott szerepek betöltői, mert akikkel a személy nap mint nap találkozik, azok a társadalmi egész működéséért és fenntartásáért felelős közvetett kapcsolatrendszerek által konstituált pozíciók aktuális betöltői. A rend szerinti működések pozícióban működő egyének pozícióiktól függetlenül közös sorsban osztoznak: senki sem képes többé belátni az egészt. Ki-ki az adott pozíció perspektívájának foglya lesz, foglaljon helyet a különböző függőségi rendszerek bármelyik pontján is. A társadalmi egész mind diakron, mind szinkron értelemben véve elhomályosul előtte: a lineárisan múló idő számontartása lehetetlenné válik számára, még a történettudomány sem képes a problémával megbirkózni, (miként kicsúszik kezéből az Ariadnéfonal, melynek segítségével eligazodhatna a társadalmat behálózó gazdasági, politikai és kultúrális cselekvési rendszerek labirintusában). A sokféle, fölszaporodó bizonytalansággal szemben egyetlen - szorongató - bizonyosság áll csupán: a saját életének végeessége, a halál fojtogató tudata.

A modernizációs változások által életre szólított modern egyént szorongató bizonytalanságok forrása azonban távolról sem korlátozódik a társadalom rendszerszintű működéseire.

(Itt nem említjük a természetet, melynek rontó, ártó hatalma végigkíséri az emberi feltételt, társadalomszerveződési tispustól függetlenül.) Ha az egyén éberén azt tapasztalja, hogy jelek zápora zúdul rá, jelek ostromolják akkor is, miközben alszik. Álmai éppúgy megfejthetetlenek számára, mint a kívülről érkező jelek. Az álmok paradigmaticus indikátorai a modern társadalmakban élő személyeket kínzó belső bizonytalanságoknak, melyek a tudattalanból erednek. A modernizáció ugyanis felemás: miközben maximális hatékonysággal képes visszaszorítani, és a civilizáció bilincseibe verni a külső természet erőit, a belső, emberi természet erői korántsem finomodnak, csiszolódnak és kultúrálódnak a kívánt mértékben. A modernizáció megáll az emberi lélek kapuja előtt, szabadon hagyva az utat a zablait időről-időre levető agresszivitás, hatalomvágy és nyers szexualitás barbár és vandál erői előtt. Ezek az erők azonban rejtett, elfojtott, a lélek mélyére száműzött voltukban is rettenetes zavart és pusztítást képesek végezni, amiről a modern társadalmakat kínzó szociális patológiák egész sora tanúskodik.

A modern társadalmakban megjelenő közgazdasági, szociológiai, politológiai és pszichológiai elméletek természetesen számat vetnek a modern egyént szorongató nehézségekkel, zavarokkal és problémákkal. Normatív megközelítés alapján kidolgozzák a szociálisan és mentálisan "egészséges" ember ideálját, s az ideál jegyében működő társadalmi szolgáltatások egész sorát biztosítják. A tradicionális társadalmakban a normálisnak tekintett mintától való eltérés minden formáját szankcionálták: pusztították, az eltérések kisebb részét pedig a "szent" régióba emelve kiemelték a mindennapokból, s a transzcendens ideológiai nézetrendszer legitimációjául használták föl. (Azonban a "szentnek" minősített eltérések éppúgy rendkívülinek és abnormálisnak számítottak, mint azok, amelyeket az "ördögtől" valóknak minősítettek.)

A modern társadalmakban a normálisnak számító mintáktól való eltérésekkel kapcsolatban a pozitív tudományosság jegyében szerveződő stratégiák jelentek meg. E stratégiákat az izoláció, majd azon belül a szisztematikus kezelés jellemezte. A kezelés minden esetben korrekciós jellegű beavatkozást foglalt magába, melyet csak a beavatkozás erőszakos vagy szelíd formái alapján osztályozhatunk. A beavatkozás magába foglalta a beavatkozásra feljogosított szervezet létét, a szervezeten belüli a beavatkozásra jogosult professzionális beavatkozó szerepét, mellyel szemben a védtelen, kiszolgáltatott, függő helyzetbe kényszerített alany állt, esélytelenül bármiféle alternatíva megfogalmazására vagy megvédelmezésére.

Természetesen szó sincs arról, hogy a modern társadalmakban mindenkit a "rendszer" és a "tudattalan" malomkövei között sínylődő, megszorított és megnyomított személyként képzeljük el, akiknek elidegenedett formális vagy pseudo-informális kapcsolataikon kívül nincs módjuk autentikus közösségi élet képzésére lehetőségük. A modern társadalmakban tömegesen önmagukra hagyott egyének között a legkülönbélebb szociális kapcsolódások tarka változatosságát figyelhetjük meg. A társadalmi mozgalmak, pártok, klubok, egyesületek, körök, szövetkezők hallatlan előnye a tradicionális csoporttagsági mintákkal szemben, hogy választhatóak, a bekerülés nem a születés véletlenén, hanem az egyén saját igényén, törekvésén, s nem utolsósorban a bekerülés és a bennmaradás érdekében kifejtett tevékenységén múlik. Ezeknek a kapcsolati formáknak a szaporítása nyomós társadalmi érdek, hiszen minden egyes tagság újabb és újabb támasz az egyén számára az önmaga és a társadalmi egész irányából érkező elbizonytalanító jelzésekkel szemben.

Úgy tűnik azonban, hogy a közösségekről gondolkodva nem állhatunk meg az ember társadalmi beilleszkedéséért felelős segítő szervezetek és a legkülönbélebb társas-társadalmi csoportok elégedettségét sugalló regisztrálásánál. Ezekre a társas-társadalmi alakzatokra kétségtelenül szüksége van minden

modern társadalomnak, azonban úgy tűnik, hogy a politikai, gazdasági és kulturális cselekvés racionális mintái szerint szerveződő szervezetek és csoportok képtelenek a társadalom rendszerinti működésére és az egyén életvilága között tatonó valamennyi szakadék betemetésére.

Az életvilág jelenleg az egyetlen szféra, ahol elvileg nyílik lehetőség az egyén számára az autentikus kommunikációra, ahol a jelek adekvált jelentésének kipuhatólására azonnali és spontán mód van. Az egyén csakis az életvilágban található olyan társakra, akiktől elfogadást és megértést várhat, melyért cserébe ő is elfogadást és megértést ad. Olyan társas tér kialakításában reménykedhet, ahol nem kell minduntalan korrekciótól, terápiától, oktatástól tartania, illetve amennyiben nevelés, tanulás, változás következik be a társas térben, az mindig önkéntes, spontán és kölcsönös.

A modern társadalmak megismerésére hivatott empirikus tudományok a társadalmi patológiák, a legkülönbélebb beilleszkedési zavarok rohamos szaporodásáról adnak hírt, melyet nehéz összeegyeztetni azokkal az ismeretünkkel, hogy ugyanakkor rohamosan fejlődnek a társadalmi segítő szervezetek korrekciós és nevelő hálózatok, a racionális társadalmi cselekvés legkülönbélebb csoportos műhelyei is. Nyilvánvaló jeleit tapasztalhatjuk annak, hogy az emberek visszahúzódnak a közmegegyezészerűen értelmesnek tartott cselekvési célok és eszközök világából, elfordulnak az ő jólétüket és érdekeiket programatikusan hirdető társadalmi szervezetektől, sőt még a leginkább beváltak és ősbibnek hitt társadalmi szervezet, a család is veszít népszerűségéből.

Túlzás volna mindezek alapján a racionális társadalmi cselekvésekre módot adó gazdasági, politikai, kulturális szervezetek és csoportok válságára következtetni. A modern társadalmakban élő emberek többsége kétségkívül javarészt abban a tudatban élheti le életét, hogy az értelmes, hasznos és örö-

mökkel teli. Két árat azonban mindenképpen fizetni kell ezért a tudatért. Az egyik ár az, hogy a normalitásnak ki kell jelölni a határait, melyeken óhatatlanul sokan kívül rekednek. A kívülrekedtek léte voltaképpen a normalitás-vélelem garanciája, ezáltal tehát újratermelésük szükségszerű. A másik ár pedig az a szorongás, hogy bármikor bárki kikerülhet a normalitás határai által övezett zónából, s szaporíthatja a hátrányos helyzetűek, gyengék, sikertelenek, abnormálisak, betegek stb. szomorú seregét.

A közösségfogalom újradefiniálására tett kísérlet során abból kell kiindulnunk, hogy mit tehetünk az életvilágban rejlő társas erők olyan jellegű kifejtéséért, mely nem kirekeszt, hanem befojad, nem elnyom, hanem felszabadít, nem tanít, hanem tanul, nem megértet, hanem megért. Úgy vélem, hogy az értelmesre és az értelmetlenre vonatkozó társadalmi jelentéskészletünk jelenleg túl szűk, miáltal túlságosan sokan kényszerülnek a társadalom peremére, magukra hagyva panaszaiikkal és bajaikkal, melyek sok esetben csupán azért azok, aminek tűnnek, mert negatív értékítélet, stigma, bélyeg elutasítás sújtja azokat. Azok felé kell fordulnunk, akik elégedetlenek, panaszosak, megfosztottnak és kisemmizettnek érzik magukat, akik kikerültek a közmegegyezészerűen értelmesnek és értékesnek tartott élet mezsgyéin.

Meggyőződésem, hogy a modern társadalom viszonyai között élő ember hajlamosabb a bajbajutásra, az értelmesnek, normálisnak, értékesnek tekintett élet keretein kívül való rekedésre, mint bármikor bárki. Azzal is számot kell tudnunk vetni, hogy éppen a modern segítő szervezetek és közösségek jóvoltából sokkal többen kényszerülnek együtt élni szenvedéseikkel, bajaikkal, mint valaha. Ez egyben a bajbajutottak számát lavina módra növeli, hiszen az értékesnek és értelmesnek tartott élet kereteiből való kizökkenés nemcsak annak sorsát keseríti meg, akit a baj ért, hanem azokét is, akik a bajbajutottakkal kapcsolatban vannak. A kapcsolatot akár megszakítják, akár

folytatják, a keletkező lelki teher elől nem menekülhetnek.

A "baj" meglehetősen metaforikus kifejezés, de éppen emiatt tartom alkalmasnak, hogy megélhető gyűjtőfogalma legyen az egyéni életvitelt megzavaró eseményeknek. Sokféle és sajnos egyre nagyobb tömegben előforduló eseményre gondolhatunk, melyek mindegyike alkalmas arra, hogy kizökkentsen embereket normalitástudatuk reflektálatlan nyugalmából. Buda Béla (1988) pontosabb terminológiáját követve krónikus egzisztenciális problémákról beszélhetünk, melyek visszafordíthatatlan változásokat eredményeznek az egyén életében. Ezek a krónikus egzisztenciális problémák egyaránt jelentkezhetnek szomatikus, pszichés és szociális síkon. Közös sajátosságuk mindegyik esetben a "bajbajutottság" alig-alig elviselhető lelki terhe, s az ezzel kapcsolatosan keletkező kirekesztettségérzés, elutasítás, leértékelődés. Közismert hátrányos következménye a jelzett állapotnak a negatív értékitélet interiorizációja, miáltal kialakul és rögzül a csökkentértékű identitás.

Jean Vanier "életuntségnek" nevezi azt a lelki fájdalmat, melyet a magányosan megtapasztalni kénytelen személyes tragédia kivált az emberben. Az életuntség fájdalmát találjuk azokban is, akik különböző okok miatt megtapasztalják az elutasítást, a kizártságot, azt az érzést, hogy nincs rájuk szükség, mivel értéktelennek tekintik őket. Megtaláljuk ezt idős emberek között is, akiknek az élete látszólag befejeződött: számukra már nem létezik értékes munka; sokan közülük elvesztették egészségüket és barátaikat is. Hasznavehetetlennek és magányosnak érzik magukat; gyerekeiknek - akik vagy távol laknak tőlük, vagy túlzottan elfoglaltak - nincs szükségük rájuk. Ez a magányérzet gyötrődést okoz és szokatlan viselkedési formákat eredményezhet. Hajlamosak a magukba zárkózásra, szeszélyessé válnak, szüntelenül egészségükre vagy elhagyatottságukra panaszkodnak. Nem ismerik az örömet, haragszanak másokra, mert "otthagyták" őket, de még jobban haragszanak önmagukra... Ez a kedvtelenség jellemző azokra a férfiakra és nőkre is, a-

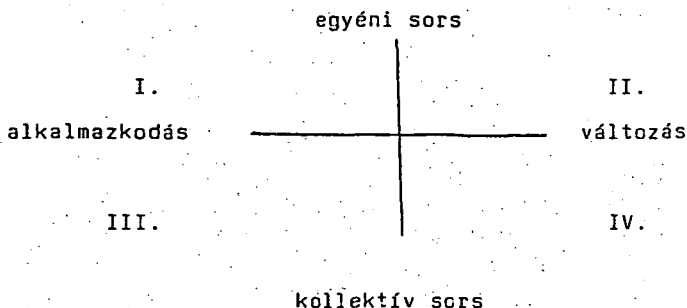
kik nem dolgoznak. Állásuk elvesztésével fokozatosan elvesztik értéktudatukat, önmagukba vetett bizalmukat, és kétségbeesésükben inni kezdenek. De ugyanez az életuntság és fájdalom jár át minden olyan kapcsolatot, amelyben az emberek úgy érzik, hogy kevésbé szeretik őket, mint azelőtt. A szívek nyitottak és érzékenyek, de könnyen sebezhetők és gyorsan erőt vesz rajtuk a kétségbeesés; azután pedig bezárkóznak "a félelem gátjai mögé" (Vanier, 1987).

A 70-es évek óta az ipari társadalmakban "jelentős és egyre növekvő népi elégedetlenség bontakozott ki a személytelen, a személyiséget széttró, túltechnológizált és érzéketlen hivatásos segítő szervezetek munkájával szemben" (Katz, 1981), mellyel párhuzamosan elszaporodtak az informális, önkéntességen alapuló társulások. E társulások tagjai úgy vélték, hogy szükségleteiket nem elégítik ki, illetve nem is képesek kielégíteni a létező társadalmi szervezetek, s krónikus egzisztenciális problémáik megoldását nemhogy elősegítenék, inkább elmélyítik. Katz és Bender "Az erő, mely bennünk van" című könyve 1976-ban jelent meg, programatikusan is összefoglalva az önsegítés alapján szerveződő csoportok és hálózatok működésének alapelveit.

Az önsegítő és kölcsönös segítségnyújtó csoportok részint a fennálló segítő-ellátó szervezetek szándékolatlanul megnyilvánuló rendeltetésellenes működéseivel szembeni védelemből, részint pedig ellátatlan funkciók megszervezése okán keletkeztek. Valamennyi változatukban a személyes részvétel, felelősségérzet, a kölcsönösség, az érzelmi támogatás és mindezek alapján a személyiség szociális tartalmú fejlődése áll a középpontban. Mozgalmi jellegük nem áll ellentmondásban azzal, hogy legfőképpen interakciós-kommunikációs közösségek laza konglomerátumaként terjednek el a társadalomban. Az önsegítő és kölcsönös segítségnyújtó közösségek sorában találjuk a stigmatizáltak és deviánsnak elkönyveltek társulásait éppúgy,

mint a krónikus betegségekben szenvedők szövetkezését, az alternatív életstílusok hívásának engedelmességek kis csoportjait, a társadalmi igazságtalanságok kárvallottjai közül toborzódó csoportokat, a laikus segítségnyújtók önkéntes társulásait, a reszocializáció új útjait kersóket.

Baráth Árpáddal együtt kidolgozott tipológiánk segítségével a következő két tengely segítségével szemléltethetjük az önszolgáltató csoportok jellegzetes változatait:

Az első típusba azokat a csoportokat, társulásokat, laza szövetkezéseket sorolhatjuk, amelyek célja az egyénileg átélt traumák, válságok, megkülönböztető tapasztalatok társas térbe emelése révén elérhető egyéni alkalmazkodás szintjének javítása, az adódó lélektani terhek és feszültségek enyhítése pusztán azon az alapon, hogy a bajjal sújtott egyén találkozik sorstársaival, megtapasztalja, hogy bajával nincs egyedül, s ezáltal önismerete tágul, közösségi távlatot nyer. Ebben a típusban találjuk a különféle krónikus betegségek áldozatait, akik állapota ugyan visszafordíthatatlan, de az önszolgáltató csoportok tagsági státusza révén visszanyerik önbecsülésüket, kezelési technikákat tanulnak el, miközben társulási és kommunikációs szükségleteik is kielégülnek. (pajzsmirigy-

betegek, magas vérnyomásos betegek, rákműtéten átesettek, ideg-
betegséggel kezeltek, szívbetegek stb.) Önszolgáltató társulások
hiányában az efféle krónikus panaszok hordozói rázúdulnak az
akut panaszok orvoslására hivatott egészségügyi intézményekre,
melyek funkciójuknál fogva csak inadekvátan, kölcsönös elége-
detlenségérzettel kísérve képesek reagálni. Ennélfogva az e-
gészségügyi szervezeteknek létérdekük lenne ezeknek az önsz-
olgáltató kezdeményezéseknek a fölkarclása, támogatása, partnerként
történő elfogadása. Ugyanebbe a típusba tartoznak azok az ön-
szolgáltató csoportok, amelyek tagjait személyükben ugyan nem sújt-
ják krónikus egzisztenciális problémák, ám valamely közeli
hozzátartozójuk (gyermekük, testvérük, szüleik stb.) a baj ál-
dozata. Ezek a csoportok nemcsak identitás-képző és társulási
funkciók ellátására alkalmasak, hanem a kölcsönös segítség-
nyújtás alapelvein nyugvó laikus ellátás megszervezését is le-
hetővé teszik, ezáltal enyhítve azokat a hatalmas napi gond-
okat, melyeket egy-egy krónikus, otthon tartott beteg egyéni
ellátása igényel.

A második típusba azok az önszolgáltató és kölcsönös segítség-
nyújtó csoportok tartoznak, amelyek az együttességből adódó
erők segítségével valamilyen viselkedésváltozást, személyiség-
fejlődési mozzanatot céloznak meg, miáltal lehetővé válik a
rehabilitáció, az értékesnek ítélt élet némely paraméterének
elérése, illetve egyes meglévő, de értékesnek el nem ismert
paraméterek értékesként történő elfogadtatása. A különféle
szenvedélybetegségek áldozataiból verbuvált csoportokat, lel-
ki megbetegedésben szenvedőket, valamely szabványból való ki-
lógásuk okán gyanakvással és megkülönböztetéssel övezett ár-
tatlan áldozatokat találjuk itt, akik az őket sújtó hátrányo-
kat egymás kölcsönös támogatása és elfogadása révén alkotó és
aktív módon képesek leküzdeni.

A harmadik típust azok a csoportok alkotják, ahol az al-
kalmazkodás és beilleszkedés gondjai egyéni síkon megoldhatat-
lanok, mivel a gondok az egyén szociális identitását meghatá-

rozó valamely kategoriális csoport-hovatartozás negatív társadalmi megítéléséből táplálkoznak. Részint társadalmi diszkriminációkról, részint az azok nyomán sarjadó kedvezőtlen előítéletekről, sztereotípiákról van ebben az esetben szó. Az egyén csak azon az áron szabadulhatna meg e hátrányoktól, ha levetkőzné társadalmi identitásának vonatkozó szegmentumát, melyre azonban többnyire nincs lehetősége, stigmájától egyéni úton nem tud szabadulni. A beilleszkedés és elfogadtatás útja a kollektív önszerveződés és érdekképviselet. A mozgásszerűségek, az idősek, az intézményesített vagy közvéleményszinten szabályozott társadalmi megbélyegzés valamely stációján átesetteket találhatjuk ebben a típusban, akik semmiféle előnyt nem kívánnak maguk számára, csupán az őket sújtó hátrányok alól kívánnak mentesülni, elsődlegesen önerejük, összefogásuk révén. Az utóbbi időben Magyarországon is megjelentek az e típusba sorolható csoportok, megszerveződtek a homoszexuálisok, a nagycsaládosok, számos nyugdíjas egyesület alakult, zöld utat nyert a mozgásszerűségek kollektív érdekképviselete. Egyre erősödik a cigénység önszerveződési követelése, melynek elismerésére úgy tűnik megvan a hivatalos hajlandóság.

Végül a negyedik típusban találjuk azokat az alakzatokat, amelyek a legtöbb rokonságot táplálják a társadalmi értékek innovációjára vállalkozó mozgalmakkal. Ezek a csoportok tétel ideológiával, programatikusan vallott jövőképpel és erőteljesen struktúrált normatív világképpel rendelkeznek. Tagjaikat a társadalmi cselekvés létező cáljainak és eszközeinek radikális megújításának víziója egyesíti, mely akár szekularizált, akár vallási mezben jelentkezik, minden esetben jelentős közegellenállásra számíthat az éppen fennálló hatalmi rend őrei részéről. Ugyanakkor nyilvánvaló, hogy egzisztenciális beágyazatlanságuk, radikalizmusuk és idealizmusuk következtében sokszor valóban képesek új érzékenységek, új racionalitások hordozói lenni, s amennyiben energiáik nem vesznek el a fölös mártírszerep fenntartása okán, akkor a politikai és társadalmi innováció műhelyeivé válhatnak. Szemük előtt

zajlott le a környezetvédő mozgalom kialakulása, melynek korábban hangoztatott tételei sajnálatosan Kasszandra-igazságoknak bizonyultak. Ennélfogva e mozgalmakkal szemben a türelem ajánlatos, hiszen a jövő és a jelen között soha nincs kínai fal, minden vízió a jövő gyarmata is lehet a jelenben. Senki sem kényszeríthető utópikus elképzelések kényszerzubonyába, de ugyanakkor senkitől sem szabad megtagadni a politikai-társadalmi valószínűségek szabványelképzelésektől eltérő útjainak keresését. Kockázatos, fáradalmas, sok-sok egyéni lemondással teli út az, amely nyilvánvalóan éppúgy vezethet zsákutcába, mint nyithat valóban követhető alternatívát. A vak tiltás ellehetetlenítheti ezeket a mozgalmakat, azonban a negatív következmények a tiltókra is visszaütnek.

A fentebb felsorolt alternatív társulások közösségi potenciálja tehát láthatóan valamennyi esetben a mindenkori jelenben értelmesnek és értékesnek elfogadott cselekvési célok és eszközök körén kívül esik, ám ugyanakkor belátható, az alternatív cselekvési célok és eszközök készlete távolról sem antagonisztikusan viszonyul a meglévőkhöz. Inkább kiegészítésről, pótlásról, tökéletesítésről van szó, melyet csak az ideológiai dogmatizmus torzíthat feloldhatatlan ellentmondássá. Az igazság kedvéért meg kell említenünk, hogy a dogmatizmus kölcsönösen jelentkezhet. Egyrészt a fennálló szervezetek, a professzionális hozzáállás művelői részéről jelentkezhet előítéletes, feltétel nélküli elutasítás mindennel szemben, ami laikus, reciprocitáson alapuló, másfelől azonban az előítéletes gyanakvás felbukkanása nem kizárt az önsegítő, kölcsönös segítségnyújtáson alapuló csoportokban sem. A folyamatos és nyilvános kommunikáció elengedhetetlen társadalmi feltétele annak, hogy a két fél viszonyát mérgező rosszindulatú folyamatok megálljanak, s a közöttük zajló konfliktus konstruktív formákat ölthessen.

Az önsegítő csoportok kutatása során számos klasszikus szociálpszichológiai tétel nyert empirikus igazolást és il-

lusztratív bemutatást. Természetesen a csoporthparadigma szolgált elsődleges alapul, mely azonban, mint Buda Béla rámutatott, sok esetben jogosulatlan túláltaláncsítások árán volt csak képes a célnak megfelelni. Az interperszonális élet, az interakció és a kommunikáció szociálpszichológiai ismeretanyaga, a kognitív szociálpszichológia, a dinamikus pszichoterápia fogalmi anyaga, valamint a társadalmi részvétel és a mozgalmak szociálpszichológiája valójában legalább annyira belejátszik a szóban forgó jelenségcsoport értelmezésébe, mint a szűken vett csoportlélektan.

A kutatások egyöntetűen rámutatnak, hogy az önsegítő és kölcsönös segítségnyújtó társas alakzatok dinamikus növekedést mutatnak, azonban dinamizmusuk némiképpen megtévesztő. A létrejövő csoportok mellett ugyanis jelentős a lebomló csoportok száma is. Katz (1988) közlése szerint az Egyesült Államokban a növekedés évi dinamikája mintegy 12 %-os, azonban a bomlási arány is jelentős: évi 4 %. Azt is figyelembe kell venni, hogy az adatok többnyire az önsegítő csoportokat szervező, regisztráló összekötő "clearinghouse"-októl származnak, amelyek természetesen a jelenség fölnagyításában érdekeltek. Matzat arra mutat rá, hogy az érintettek, azaz a potenciális tagok óriási számához képest a létrejövő önsegítő csoportok tagsága csupán töredéknyi (1-2 %). Amennyire kutatott és ismert a tagságból adódó előnyök tömege, annyira keveset tudunk azokról, akik a tagságot nem vállalják, vagy azért, mert keveslik az előnyöket, vagy azért, mert sokallják a hátrányokat.

Az önsegítő csoportok szerveződésében minden esetben kimutathatjuk a horizontaritást, azaz a mellérendeltség elvét, miáltal az egyes csoportok között csupán laza szerveződésről beszélhetünk. De magukban az egyes csoportokban is egyenlő személyes részvétel, a mellérendelődésen alapuló szimmetrikus pozicionális viszonyok, a csoportos döntéshozatal és a tagok autonómiájának tisztelete dominál. Nyilvánvaló azonban, hogy

az önségítő csoportok sem vonhatják ki magukat a szervezet-szociológia által leírt törvények általános érvénye alól. A laza szerveződés eleinte csupán információcserén alapul, melyet azonban később a több-kevesebb rendszerességgel megjelentetett periodikák követnek, mely már az információk központosítását feltételezi. Ugyancsak a központosítás irányába hajtó tényező az érdekképviselés, a professzionális szervezetekkel, a hatóságokkal történő kapcsolattartás, az anyagi alapok kezelése és elosztása stb.. A következmény tehát a bürokratizáció, melyet nem mindig ellensúlyoz az eredeti, alulról szerveződő, "tisztá" önségítő motiváció ébrentartása.

Az önségítő csoportok pszichológiai előnyei sorában számos pozitívumot tart nyilván a szakirodalom, mely sokféle forrásból származó empirikus anyagot dolgozott föl. A pozitívumok sorában elsőként említhetjük a demisztikációt, melynek következtében az eredeti zavar, baj, panasz, krónikus egzisztenciális probléma elveszti egy egyénbe zárt, titkolni kénytelen voltából származó fölös feszültségkeltő potenciálját. Ez önmagában hatalmas megkönnyebbülést eredményezhet, hiszen ezáltal nyílik meg az út az ok-okozati tényezők megismerésére, a kezelési, elviselési lehetőségek elsajátítására, a bájra vonatkozó pozitív egészségügyi, lélektani és szociológiai ismeretek megszerzése irányába. A csoportok ebben a tekintetben jelentős instrumentális, tanulási folyamatok hordozói lehetnek, hiszen az alternatív észleletek kumulálódnak, struktúrálódnak és konszenzuálisan validálódnak. Katz arra is felhívja a figyelmet, hogy az instrumentális funkciói mellett ezekben a csoportokban jelentős expresszív funkciók is teljesülnek. Az azonosítást pozitív átértékelődését, a személyiségfejlődés reciprocitáson alapuló lehetőségét már említettük. Ide tartozik azonban a társas élet sikeres viteléhez tartozó számos készség, jártasság megtanulása és begyakorlása, melyek sorában említhetjük az őszinte és hiteles kommunikáció képességét, az empátia és tolerancia kifejlődését, az önfeltárást és a mások önfeltárájának fogadását, a közvetlen személyes találkozások sem-

mivel nem helyettesíthető felszabadító érzésének jelentkezését és megtapasztalását. Az alanyiség, a kompetenciátudat, a funkcióérzet mind olyan pszichológiai előny, mely többnyire a beilleszkedettek, a konform életvitelűek tapasztalatától is hiányzik, s ilyen tekintetben az önszerző csoportokban folyó társas élet tágabb kontextusban is modellként népszerűsíthető.

Nem tagadható el persze az sem, hogy veszélyek is rejlenek az önszerzőben. Szokás "önsorsrontásról", "önkárosításról" beszélni, mely főként akkor fordul elő, ha az önszerző csoportban feldicsőül a laicitás, felerősödik az intézményellenesség és előítéletes formákat ölt a professzionális megközelítésekhez történő viszonyulás. Ez esetben befelé fordulás, szektásodás, a létező és szabványosan elfogadott cselekvési terekből történő totális kivonulás figyelhető meg. E negatív tünetek megítélése során figyelembe kell azonban venni, hogy látens formában ezek akkor is előfordulnak, ha az érintettek a megengedett és elfogadott intézményi keretben kapják az elfogadottnak tekintett kezelést. A babonák, rémhírek, tévtanok, illúziók, önkárosító amatőr kezelési technikák népszerűsége nem az önszerző csoportokkal kezdődött. Önszerző csoportokban történő felbukkanásuk legalább lehetővé teszi azt, hogy ezek a negatív tendenciák tematizálódhassanak, kommunikáció révén hozzáférhetővé váljanak. Izolált, titkolt, egyéni szinten történő jelentkezésük pedig tökéletesen hozzáférhetetlenné, s ezáltal láthatatlanná teszi őket, ami a legnagyobb kár.

E csoportok szervezeti élete nagyon egyszerűen zajlik. Létszámuk többnyire nem haladja meg társas kiscsoport méreteit, miáltal a személyesség kibontakozásának nincs akadálya. Az együttléti heti két-három órára korlátozódik, olyan helyszínen, melyet valamely szervezet (tanács, kórház, iskola, művelődési ház, egyházközség, társadalmi szervezet) bocsát rendelkezésükre, többnyire ingyen. A helyszín közömbössége fontos, mivel a közös találkozások révén a helyszín az együttes élményképzés fontos gócpontjává válhat, "saját területté" alakulhat.

Végezetül el kell gondolkoznunk arról, hogy a magyar társadalom jelen feltételei milyen mértékben kedveznek ezen új-típusú közösségi kezdemények kibontakozásának. Tapasztalatok azt mutatják, hogy társadalmunk jelenleg még a modernizációs feladatokat sem oldotta meg teljes egészükben, azaz a társadalmi cselekvés gazdasági, politikai, kulturális és ideológiai szférái sem tettek szert a társadalmi egész önadaptációja érdekében szükséges autonómiára. Ennek oka, nagyon általánosan megfogalmazva, abban jelölhető meg, hogy a modernizáció, Hankiss Elemér kifejezésével élve, nálunk negatív módon zajlott. A tradicionális együttélési minták központosított úton történő lebontásával nem tarthattak lépést a modern társadalmi cselekvés követelményeinek eleget tevő közösségi, alulról szerveződő, civil társadalmi formák. Az individualizáció nyersen következett be, mivel a központosított, javakat begyűjtő és újraelosztó mechanizmus az egyéneket gazdasági, politikai és kulturális értelemben elszigetelte egymástól. A szükségképpen jelentkező diszkfunkciók kivédésére az individualizálódott társadalom láthatatlansága kényszerített, ideológiailag stigmatizált immunreakciókkal válaszolt, melyek szerveződése piaci elveket követett. Jelenleg társadalmunk rendszerszintű működését a redisztribúciós mechanizmusok és a piaci mechanizmusok együttélése jellemzi, anélkül azonban, hogy kompetenciájuk világos elhatárolódást, szereposztást, mindenki számára átlátható és követhető szabályozást nyert volna. (Manchin-Szelényi, 1986.). Társadalomlélektanilag ez általános bizonytalanságot, rosszindulatú, csapdahelyzetekkel telített interakciós mintákat, szolidaritáshiányt és példátlan erejű egoizmust, tisztességtelen szabályokon alapuló versengést eredményezett. Erodálódott az értékrend, összezavarodtak a haszon, és a kár, a jó és a rossz, az igazi és a hamis, a szép és a rút, társadalmi szinten integráló egyéni szinten orientáló mintái. Mindenki megrövidítve érzi magát, mindenki sértett és mindenki valamiképpen igazságtalanság áldozataként sajnálja magát "Csepeli-Neményi, 1988). Tisztába vagyok azzal, hogy társadalmunk reformprogramja távolról sem egyszerűsíthető le társada-

lomlélektani receptek ajánlására. Annyit azonban megkockáztat-
hatónak vélek, hogy az önsegítés és a kölcsönös segítségnyúj-
tás mintáit követő közösségsszervező eljárások kiszélesedése,
népszerűsítése és támogatása minden különösebb látványos poli-
tikai, ideológiai és pláne gazdasági befektetés nélkül jelen-
tős többlethasználattal kecsegtetne. A rosszindulatú társadalmi
folyamatok bűvös körei megtörhetnének, a szolidaritás és altru-
izmus csatornái felszakadhatnának, a személyes pozitív identi-
tást tápláló források kitisztulhatnának, a kölcsönös tisztelet,
türelem, elfogadás bizalom erői láthatóvá válhatnának. Javulna
a légkör és a közérzet, mely tömeges jelentkezés mellett jóté-
kony hatást gyakorolhatna a legitimáció és a társadalmi köz-
megegyezés új módozatait kereső hatalmi erők érvényesülése irá-
nyában is.

Tisztába kell lennünk azzal, hogy a huszadik század végén,
a huszonegyedik század küszöbén élve európainak lenni annyit
jelent, hogy elkötelezzük magunkat a méltó mindennapi élethez
való jog mellett. E jog általános érvényesülésének biztosíté-
kai természetesen a rendszerszintű működések modernitásában
rejlének, azonban a dilemma távolról sem egyszerűsíthető a
redisztribúción vagy a piaci elveken nyugvó szerveződés alter-
natívájára. Az önszerveződés ismertetett sémáiban bizonyos te-
kintetben harmadik erőt kell látnunk, mely szövetségese lehet
minden olyan társadalomszervező elvnek, mely a maga racionalitá-
sát demokratikus, jóléti és kontraktuális eljárásokkal kívánja
összekötni. Ezeknek az eljárásoknak a működőképessége az em-
berek társadalmi tapasztalatát megszemélyesítő, egyéni sorssá
formáló életvilágának sajátosságaira támaszkodik. Közösségi
szerveződések hiányában kilátástalan vállalkozás társadalmun-
kat olyan jövőkép jegyében legitimálni, mely a társadalom polgá-
rai számára hitelesen azt igéri, hogy lehetőségük nyílik élet-
világukat a jólét, a szabadság és az igazságosság értékeinek
hívásában megélni. E jövőkép követése tetemes kockázatokat is
magában rejt - bár alternatívája nincs. A jólétet és az egész-
séget mint fényt az árny, szegénység és betegség nyomoríthatja.

A szabadság és félelem nélküli élet technikáinak gyakorlatát a félelem és a zsarnokság béníthatja. Az igazságosságot lát-szat-igazságosságok finom szálaiból szőtt háló homályosíthatja el. Ahhoz azonban, hogy a barbarizmus és a primitivizmus a világ számos társadalmában akadálytalanul triumfáló szörnyei hozzánk soha ne térhessenek vissza, minden erőt, köztük a bennünk, embervoltunk közösségi természetében rejlő erőket is mozgósítanunk kell.

Irodalom

- Baráth Á. - Csepeli Gy. 1987. self help - aspects of sociology and Psychology ("Self-Help and Mutual Aid in Health" Dubrovnik, Inter- University Centre of Postgraduate Studies) /Előadás/
- Buda B. - 1988. Self-help Hungary ("Self-Help and Mutual Aid in Health", Dubrovnik, Inter-University Centre of Postgraduate Studies.) (Előadás)
- Csepeli Gy., Neményi M. 1988. Igazságossági-igazságtalansági felfogások a mai magyar társadalomban (Kézirat)
- Hankiss, e: 1986. Kényszerpályán? (Tanulmányvázlat a magyar társadalom legújabb kori fejlődéséről) In: Diagnózisok-2.
351-388. Bp. Magvető K.
- Katz, A.-Bender, E. 1976. The Strenght in Us: Self-Help Groups in the Modern World. New York: Franklin-Watts.
- Katz, A. - Bender, E. 1988. Helping One Another: Self-Help Groups in a Changing World. Oakland: Third Party Publishers
- Katz, A. 1981. Self-Help and Mutual Aid: An Emerging Social Movement? Ann. Rev.Sociol. 7: 129-155
- Matzat, J. 1987. Self-Help groups in West Germany. Developmente of the last decade. Acta psychiatr, scand. Suppl. 337. Vol. 76. 42-51.
- Manchin, R.-Szelényi I. 1986. Szociálpolitikai az államszocializmusban. Piac, redistribúció és társadalmi egyenlőtlenségek a kelet-európai szocialista társadalmakban. Medvetánc. 2-3. 69-111.

- Pataki, F. 1987. Egyén és közösség a mai magyar társadalomban.
Társadalmi Szemle. 42:3, 11-18.
- Szabó, M. 1987. Közösségek, önszerveződés, önségély-elméleti és
gyakorlati modellek az NSZK-ban. Valóság. 10.
105-111.
- Vanier, J. 1987. A Bárka közösségei. Vigilia. 802-808.
- Csepeli Gy. 1987. Közösségek korszerűsége. Szakszervezeti Szem-
le. 16, 7: 36-41.